

Rüdiger Vossen

ELŰZETÉSEK ÉS ÜLDÖZTETÉSEK AXIX.SZÁZADIG

„A szegény cigányok csak élni akartak”
(egy halálra ítélt cigány vallomása
a XIX. sz.-ból)

Az őshonos lakosság által kitaszított cigánycsoportokkal szemben mindinkább erősödő ellenőrzések első jeleinél az államhatalom egyre drasztikusabb eszközökkel lépett föl a nemkívánatos idegenekkel szemben.

1422-ben az exkommunikációval való fenyegetettség (az egyházból való kizárás), az 1427-ben végrehajtott exkommunikációk, a városokba való belépés megtagadása, illetve a városokból, mind gyakoribb, fegyverrel való kiűzetések sújtották őket.

A nagyobb arányú cigányüldözések kezdetét a brandenburgi *Albrecht Achill* 1482 január 15-i határozata jelenti, amelyben – büntetés terhe alatt – tiltja fennhatósági területén belül cigányok tartózkodását.

A cigányokkal szembeni legkeményebb és legsúlyosabb következményekkel járó vád az volt, hogy ők a törökök megbízásából a keresztény országokban kémkednek.

A XIV. és a XV. században az Oszmán Birodalom folyamatosan terjeszkedett. 1453-ban *II. Mehmed* leigázza Konstantinápolyt, véget vetve ezzel a Bizánci Birodalom uralmának. 1469-ben elfoglalják Szerbiát, 1463-ban Boszniát, 1464-ben Havasalföldet, 1466-ban Albániát, majd 1483-ban Hercegovinát. Kemény harcok során kiszakítják a Velencei Köztársaságból Lepanto és Modon városát (ezzel együtt Kis-Egyiptomot, a cigányok „őshazáját” is), megerősítvén így a Földközi tenger keleti része fölötti hatalmukat.

Ebben a fenyegető helyzetben ült össze 1496 és 1497-ben Lindauban a parlament, ahol többek között *Zsigmond császár* a cigányoknak adott menlevelét helyezték hatályon kívül. Kémeknek kiáltották ki őket, ezzel törvényen kívülivé, büntetés nélkül szabadon üldözhetővé váltak. A szabadon üldözhető, a német nyelvben „szabad mint a madár”-fogalom az úgynevezett „cigányszabadság” tökéletes ellentétének bizonyult. Eredeti, XV. századi jelentése: „szolgálatkötői mentes”, „szabad, mint a madár”, a XVI. szá-

zadtól „a madarak martalékául – mint egy akasztott ember – odavetett” jelentéstartalommá alakult át. A tökéletes jogfosztottság és kiközösítés állapota sújtotta ezeket az embereket. A kiközösítés a világi közösségből való teljes kitaszítottágot jelentette, mely szerint üldöztetésnek, kínzásoknak, elzárásnak és megöletéseknek váltak szabad prédáivá.

A birodalmi, vagy városi kiközösítés a lázadásért járó világi büntetés volt, melyhez még az egyházakból való kitagadás is járulhatott.

Ezen határozatok önkényes volta és tarthatatlansága már abban is megmutatkozik, hogy a cigányok éppen a törökök elől menekültek Délkelet-Európából, és éppen a török-balkáni hódításai következtében vált az „utolsó” hazájukba való visszatérés teljességgel lehetetlenné. Az európai cigányság számára ezzel megkezdődik az elnyomatásnak és üldöztetésnek az időszaka – egy népirtás –, amely egészen a Harmadik Birodalomig tartott, amikor a nácik totális eltörlésükkel próbálkoztak.

A cigányüldözések egész Európára kiterjedtek – legkeményebbek és „legsikeresebbek” azonban Németországban voltak –, mint ahogy a zsidóüldözések és az ugyanebben az időszakban, vagyis a XV. és XVIII. század között lezajlott boszorkányüldözések is.

1. CIGÁNYÜLDÖZÉSEK NÉMETORSZÁGBAN ÉS NYUGAT-EURÓPÁBAN

Az angol történész, *Scott Macfie* szerint 1500 és 1800 között egyedül Németországban 148 cigányellenes határozat született. A következőkben csupán azon rendeleteket említjük, amelyek a legmeghatározóbbak, cigányokra nézve következményeik a leginkább terhesek.

Az egyes Nyugat-Európai országok rendelkezéseit összehasonlításképp összevetjük, a jobb áttekinthetőség kedvéért táblázatba foglalva.

idő	intézmény/ország	cigányellenes határozatok/intézkedések
1471	Luzerni Tanács (Svájc)	A svájci fennhatóság alá eső területeket a cigányoknak el kell hagyniok.
1482	A brandenburgi Adrilles herceg intézkedése	A cigányoknak a brandenburgi hercegségben való tartózkodása tilos.
1497	Lindai Parlament (Német Birodalom)	A cigányok a keresztény országok árulóivá deklaráltak, és az országból kiutasítottak.
1498	Freiburgi Parlament (Német Birodalom)	A cigányok, mint boszorkányok, varázslók, szélhámosok, bűnözők és mint a pestis terjesztői megvádoltak: „üldözni őket szabad, megölni őket szent kötelesség”.
1499	Aragóniai Ferdinánd és Kastiliai Isabella katolikus királyok (Spanyolország)	A külhoni egyiptomi rézműveseknek le kellett telepedniük, és meghatározott uraságokat voltak kötelesek szolgálni.
1500	I. Maximilian császár (Német Birodalom)	Megerősíti az érvényben lévő cigánytörvényt, miszerint: azon cigányok, akik a birodalmi területet az 1501-es esztendő húsvétféig nem hagyták el, törvényen kívül helyeztetnek, és bármely polgár által elfogathatnak és megölettetnek.
1514	(Svájc)	A cigányoknak az összes svájci városból való kiűztetése elrendeltetik.
1530	VIII. Henrik (Anglia)	Cigányok Angliában csak azon esetekben maradhatnak, ha „visszatetsző” (megvetésre méltó) életformájukkal fölhagynak.
1533	(Portugália)	Megveretések, deportációk, kényszermunka elrendelése a cigányokkal szemben. A portugáloknak megtiltatik, hogy házaikat cigányoknak eladják.
1539	V. Károly (Spanyolország)	Nomád gitanók és azon személyek kivégzését rendeli el, akik munka, vagy uraság nélkül volnának.
1539	I. Ferenc (Franciaország)	A Párizsi Parlament a cigányok kiutasítását rendeli el
1540	(Flandria)	A cigányokat kiutasítják Flandriából.
1541	(Skócia)	A cigányok kiutasítása Skóciából.
1543	(Csehország)	A cigányokat Csehországból kiutasítják.
1551	V. Károly, Augsburgi Parlament (Német Birodalom)	Cigányellenes törvények megszigorítása a Német Birodalom területén: cigányok számára többé nem állítható ki útlevél. Három hónapon belül kötelesek az országot elhagyni, ellenkező esetben törvényen kívül helyeztetnek.
1557	Lengyel Parlament (Lengyelország és Litvánia)	A cigányok kiutasítottak az országból
1560	I. Ferdinánd (Német Birodalom)	Mandátum „a kóborlókat (valójában a cigányokat) illetően, akik zsoldosoknak adják ki magokat” kíméletlenül kivégezni. Ugyanakkor a drákói törvények korlátozása: a férfiakkal ellentétben a nők nem ölettetnek meg azonnal.
1579	Augustus szász herceg	„Törvény a nyomorult csöcselék ellen”: a cigányok és kóbor elemek útleveli bevonattatnak és megsemmisítetnek. Az érintetteknek azonnal el kell hagyniok az ország területét. Mindazon személyek, akik a cigányokkal szemben erőszakkal fellépnek, büntetlenséget élveznek.
1586	(Dánia)	Törvénybe iktatik minden cigány banda vezetőjét kivégezni, a banda többi tagja pedig kiutasítottak az országból.
XVI-XVIII.	(európai országok gyarmatai)	Portugália Afrikai gyarmataira (Angola, Sao Tomas, Zöldfoki-szigetek), valamint Indiába és Brazíliába deportál cigányokat, Franciaország pedig a Nyugat-indiai szigetekre és Luisianába.
1619	III. Fülöp (Spanyolország)	Az „egyiptomiak” csak több mint 200 000 lakosú helységekből telepedhetnek meg.
1682	XIV. Lajos (Franciaország)	A cigányok védelme elleni intézkedés: „ez idáig lehetetlenség volt ezen tolvajokat a királyság területéről tökéletesen elűzni, mivel bizonyos nemesek és bírák kastélyaikban és házaikban oltalmat nyújtottak.” A rendelkezéssel a király a hűbéreseket vagyonuk elkobzásával, bíraskodási jogok megvonásával, illetve még keményebb intézkedésekkel sújtotta. ...engedélyt ad a cigányokat azonnal lelőni, ha elfogatásukkor ellenállást tanúsítanak. „...ha a cigányok az országhatárt átlépnék, megvesszőztessenek, a második alkalommal azonban már halálra ítéltessenek.” A mandátum nyilvánosan kihirdettetett.
1711	II. Erős Ágost Szászország hercege	A hercegi szász földön körvadászatot tartanak cigányok ellen.
XVIII	(Szászország)	Ezen év április 4-én a férfi cigányokat szabad prédává nyilvánítja, a nők és gyerekek elzárattatnak.
1722	(Thüringia)	Elrendeli, hogy az összes 18 év feletti cigány férfiak és nők bírósági határozat nélkül felakasztathassanak. Első alkalommal kényszerítetnek cigányokat átnevelő munkatáborokba, bolondokházába, árvaházakba, illetve várépítésnél kényszermunkára.
1725	I. Ferenc Vilmos király (Poroszország)	Ezen év június 20-án egész Spanyolországban összerelik a gitanókat, hogy ezen „szociálisan veszélyes” csoportot kiirtsák. Ennek az akciónak, mintegy 9-12 000 személy esett áldozatul. Ez a szomorú esemény „fekete szerda” néven vonult be Spanyolország történelmébe.
1749	(Spanyolország)	

A táblázat által egyértelművé válik, hogy a legtöbb cigányellenes ediktumot az 1650-1750-ig terjedő időintervallumban, a harmincéves háború után hozták. Scott Macfie, aki a fenti táblázatban található 148 cigányellenes határozatot a Német Birodalomban regisztrálta, kutatásokat folytatott, hogy vajon a kémkedéssel való gyanúsítás – amely a cigányüldözések legkeményebb fázisát kiváltotta – megalapozott-e. Az eredmény egyértelmű: egyetlen eset sem ismeretes, melyben a cigányok kémkedése bebizonyosodott volna.

Az üldözések még csak el sem érték a kívánt eredményt. Flexibilis szociális struktúrájuknak, mozgékonyáguknak, alkalmazkodási képességüknek köszönhetően a cigányok eleinte ki tudtak térni a legkeményebb üldözések elől is. Átszöködtek a szomszédos országokba, erdőkben, hegyekben bujdokoltak. Ezek az országok azonban szintén hoztak cigányellenes törvényeket, ha nem akarták a cigányok létszámának elképesztő arányú növekedését országhatáraikon belül eltűnni.

Az áttekintés által nyomon követhető, ahogyan az egyes közép- és nyugat-európai országok bizonyos fáziseltolódással megalkották saját cigányellenes intézkedéseiket. Az is egyértelmű, hogy a legkeményebb törvényeket Németországban, illetve annak kis utódállamaiban hozták. A beszámoló alapján – összehasonlítva a szomszédos országokkal – az itt hozott törvényeket alkalmazták a legkegyetlenebbül. Persze azért az akkori – közel sem perfekt – rendőri hatalom még így is hagyott réseket. A szomszédos országokban, például Franciaországban a nemesek nagy része a király cigányellenes határozataival szembeállva, védelmet nyújtott a cigányoknak. A cigányellenes törvények végül is eredménytelenek maradtak, amit Németországban mind erősebb szigorításokkal igyekeztek ellensúlyozni, miáltal egyrészt mérhetetlen szenvedést zúdítottak az üldözöttekre, másrészt a cigánycsoportok nagy része arra kényszerült, hogy elbujdosson, vagy hogy más, nem cigány rablóbandákkal szövetkezzen. A leghírhedtebb a *Hannikel Jakob Reinhardt* rablóbandája volt, feltehetőleg ő inspirálták Schiller „Rablók” című drámáját.

Az üldöztetés szörnyűségeit és az emberi kegyetlenség borzalmait leginkább a *Hemperlának* nevezett Johannesla Fortun „rabló-tolvaj-gyilkos” bandájának esete tükrözi, akiket 1726. november 15-én kivégeztek – borzalmas kínzatások után –, lefejezván, felakasztván, kerékbetörvén őket. Az általuk elrabolt „értékek” listájából kiderül, hogy ezek a cigányok elsősorban élelmiszert és ruhaneműket „szereztek be” maguknak.

A kínvallatás után az egyik fogoly így „vallott”:

„A szegény cigányok csak élni akartak.”

Kevés esettől eltekintve, a cigányok nem tudtak se

írni, se olvasni. A cigányellenes törvényeket így a felsőbb vezetés közhírré tette, mint ez akkoriban szokás volt: a rendelkezések tartalmát nyilvánosan kihirdették, illetve felolvastatták az egyházi kancelláriával. Ezen kívül a határokon elrettentő táblákat állítottak föl, drasztikusan ábrázolva azon cigányok várható sorsát – megvesszőzést, akasztást –, akik át mernék lépni az adott territórium határait.

Mivel a „kémkedési vád” gyenge lábakon állt, egyre újabb és újabb vádakkal kellett az üldözetésért felelős hivataloknak előállnia. Ilyen vádak voltak például a gyermekrablás és a kannibalizmus. Ez utóbbi vád Magyarországon csaknem kétszáz cigány életébe került 1782-ben. Egy férfiaktól és asszonyokból álló karaván negyvenegy tagját addig kínozták, míg beismerő vallomást nem csikartak ki belőlük. Frauenmark, Kamesa és Esaberg városában a vallomások alapján tizenhét asszonyt lefejeztek, tizenöt férfit felakasztottak, hatot kerékbe törtek, kettőt pedig fölnégyeltek. A császár egy bizottságot állítottatott fel az eset kivizsgálására, melynek eredményeképpen az állítólagosan megevett emberek mindegyike életben volt. A karaván megmaradt tagjai ennek következtében épphogy megmenekült a kivégzés elől.

A gyermekrablás vádja már eleve értelmetlen volt, mivel a cigányoknak általában sok saját gyermeke van. (Ezen vád feltehetőleg Cervantes „A cigánylány” című művére – 1612 – vezethető vissza. A főszereplőt, Preciosát cigányok rabolják el, később azonban visszatér családjá kastélyába.) A cigányok között néha előfordulnak világosbőrű, kékszemű gyerekek, amely tény szintén alapja lehetett az elrablási legendának.

2. KÉNYSZERASSZIMILÁCIÓ

Az asszimiláció a *folklór kontinuitás-vesztés* egy formája, vagyis egy olyan kulturális hasonulás, melynek során individuumok csoportja saját kultúráját fölcseréli egy másikra (*Ralph Beals*). Ezen kulturális önfeladás bekövetkezhet önként, opportunista motivációk általi befolyásra, túlélési stratégiaként, illetve kényszerből.

Az európai cigányság történetében különösen gyakoriak azok a próbálkozások, melyek során a cigányokat kényszerrel próbálták asszimilálni, így „integrálva” őket az őshonosok társadalmába.

A kényszerasszimiláció egyik legkorábbi kísérlete a spanyolországi (1619, 1693), amikor megpróbálták a cigányokat kényszerrel letelepíteni. Más próbálkozások során anyanyelvük feladására kényszerítették őket (1633), a gyermekeket pedig elszakítván szüleiktől árvaházakban helyezték el, a férfiakat és nőket koedukált dologházakba utalták (1686, 1725).

3. Az „ÚJKOLONISTÁK”

Miután a próbálkozások – a „cigányproblémát” drákói büntetésekkel megoldani – „csődöt mondtak”, a felvilágosult vezetés más utak, eszközök után nézett. A fejlődés előfutára *Mária Terézia* volt. Vallásos indíttatású kötelességérzettől vezérelve arra törekedett, hogy a cigányokból megtelepedett „újparasztokat”, „újpolgárokat”, jó keresztényeket neveljen, az illetékeseket saját elképzeléseikről természetesen nem kérdező meg. Az alábbi 1761-es rendeletek voltak hivatva a magyar, erdélyi, burgenlandi cigányokat – vagy ahogyan ettől kezdve nevezték őket: „újmagyarokat” – civilizálni, és a fennálló gazdasági rendbe integrálni.

1. *A nomád életmód tilalma.*
2. *A cigányok szisztematikus regisztrálása.*
3. *A cigányok saját törvénykezésének megvonása.*
4. *A cigány nyelv (romani) betiltása.*
5. *A cigányok egymás között történő házasodásának betiltása, a vegyes házasságoknak előnyben részesítése.*
6. *A vándormesterségek – úgymint: lókereskedés, zenélés, üstfoltozás, koldulás – betiltása.*
7. *Vetőmag- és termőföld osztás – megművelésre.*
8. *Cigány gyermekek magyar parasztszülőknél való elhelyezése, hogy ezáltal, az állami gondozási támogatás ellenében keresztényi nevelésben részesítsék őket.*
9. *Iskolakötelezettség bevezetése.*

Ezeket a rendelkezéseket 1767-ben megújították, majd *Mária Terézia* utódja, *II. József* (1783) uralkodása alatt még jobban megszigorították.

A következményeket természetesen előre lehetett volna látni. Az „újkolonisták” védekeztek a kényszerintézkedésekkel szemben, a vetőmagot megették, a gyermekek visszaszökdöstek a szülőkhöz, és együtt ismét vándorútra keltek. Csupán Magyarország németnyelvű, nyugati felén – a mai Burgenlandban – sikerült cigányokat letelepíteni. (Ők a mai burgenlandi romák elődjai, már akik a hitleri időket túléltek.)

Ugyanebben az évben, 1783-ban próbálkozott a liberális érzelmű *III. Károly* (*Carlos Tercero*) spanyol király is a gitanók „civilizálásával”. Elődjeivel ellentétben, akik a „cigányproblémát” üldözésekkel igyekeztek megoldani, ő is – oszrák-magyar kollégáihoz hasonlóan – „szelíd módszerekhez” folyamodott. Egy negyvennégy cikkelyből álló „pragmatica”-nak nevezett törvénygyűjteményben rögzítette, hogy mit s hogy mit ne tegyenek a cigányok. A legfontosabb célkitűzés az volt – mint ahogy Magyarországon is -,

hogy a cigányok vándorlását megakadályozzák. Betiltja a gitano megnevezést, mivel ezzel a névvel Káin utódjainak tartották őket. Magyarországhoz hasonlóan ugyancsak bevezeti a „*Nuevos Castellanos*” (új kasztíliai) elnevezést. Egyidejűleg betiltja anyanyelvüket (el calo), hagyományos ruházatukat, vándormesterségeiket. Helyette „illedelmes” városi kézművesmesterségeket biztosítottak számukra, és valamely, általuk választott helyen pedig kellett volna telepedniük. Mivel a spanyol lakosság e törvények ellenére sem kezelte a gitanókat kevésbé ellenségesen, a gitanók – természetesen nagy részben továbbra is vándormesterségeket űzve – továbbvándoroltak, még nehezebb körülmények között, mint eddig, nyomorúságos szegénységben.

Ugyanebben az időben Németországban egyes hercegek próbálkozásokat tettek a cigányoknak birtokaikon való letelepítésére. *Wittgenstein* grófja 1771-ben alapított *Sassmannshausennél* egy cigány települést, amelyből később a *berleburgi kolónia* fejlődött ki. 1911-ben még negyven cigány élt itt relatíve integráltan, állandó munkahelyük volt, gyermekeik pedig iskolába jártak.

II. Frigyes, porosz uralkodó sem akart elmaradni. 1775-ben alapította a *Friedrichslöhra* nevű cigánytelepülést, hogy az országon koldusként és tolvajként átvonuló cigányokat letelepítse.

A XIX. század elején leírhatatlan volt a cigányok nyomora: szegények, elhagyatottak, teljességgel elhanyagoltak voltak – morális és fizikai értelemben egyaránt lepusztultak. A *Naumburg* és környéke evangélikus misszió társaság 1829 körül e miatt karolta föl őket. *Wilhelm Blankenburg* misszionárius megpróbálkozott az ötven-hatvan cigányból álló csoportból „tisztá, rendes, szófogadó és dolgozó” embert faragni, a gyermekeket pedig krisztusi szellemben nevelni. A porosz világfelfogásnak ezen kéretlen átruházása is természetesen az érintettek visszautasítását váltotta ki. A kísérlet kudarcot vallott, a gyermekek nagy része az erfurti árvaházba került, az ötvennyolc felnőttet pedig a *Gross-Salze*-idolgházba szállították.

A középkortól a XVIII. sz. végéig a cigányüldözések alapvetően eredménytelenek maradtak. A korai drasztikusabb, később a tendenciájukban enyhülő módszerek, majd végül a liberális indíttatású törekvések egyaránt kudarcot vallottak, mivel egy olyan etnikai csoportot próbáltak meg hagyományos életmódjuktól eltéríteni, amely a külső nyomással szembeni erejét éppen hagyományos életformájából merítette.

Ladányi Klára fordítása

